

הפטרות פרשת כי-תשא: המבחן בכרמל (מלכ"א י"ח)
תפילתו הכפולה של אליהו כמפתח למשמעות האירוע

מאת הרב אלחנן סמט

- א. ההפטרות והפרשה - הדמיון והשוני
- ב. תפילת אליהו: שני חלקיה המקבילים וההבדלים ביניהם
- ג. מבחן דתי אוניברסלי
- ד. כרמל וסיני
- ה. בין שתי תפילותיו של אליהו
- ו. "צבת בצבת עשויה"

א. ההפטרות והפרשה - הדמיון והשוני

הפטרות פרשת כי-תשא בשנה מעוברת מהווה הזדמנות לעסוק בהפטרותה - בסיפור המבחן שערך אליהו על הר הכרמל. בשנים רגילות נדחית הפטרה זו בדרך כלל מפני הפטרות פרשת פרה. הדמיון בין הפרשה להפטרות ברור: מאבקו של אליהו להשיב את דורו מעבודת הבעל אל עבודת ה' מושווה למעשיו הדומים של משה בפרשה. נבליט כאן בקיצור כמה נקודות השוואה מיוחדות במסגרת הדמיון הכללי:

א. משה ואליהו נקטו שניהם על דעת עצמם בדרכים נועזות מאוד כדי להחזיר את דורם בתשובה. משה השליך מידי את לוחות העדות ושיבר אותם תחת ההר (שמות ל"ב, יט), ואליהו נקט בזימה נועזת ביותר בהציעו לערוך מבחן שיברר מי הוא הא-לוהים שאחריו יש ללכת, מתוך ביטחון מוחלט שה' יענה באש מן השמים. תעוזה יש גם בכך שאליהו נתן לנביאי הבעל הזדמנות להציג את מעשיהם ואת פולחנם בפני העם באיזון גמור עמו, ובעודדו אותם להמשיך במעשיהם עד עלות המנחה.

ב. משה הרג כשלושת אלפים מעובדי העגל על ידי בני לוי שנאספו אליו (שמות ל"ב, כו-כח), ואליהו הרג את ארבע מאות וחמישים נביאי הבעל בעזרת העם החוזר בתשובה (י"ח, מ). שני המעשים הללו, נראה שנעשו על פי הוראת שעה ולא בדרך המשפטית הרגילה. נראה כי דמיון זה בין הפרשה להפטרות הוא הבולט ביותר, ואפשר שהוא שהכריע בבחירת סיפור המבחן בכרמל כהפטרות לסיפור על חטא העגל ותוצאותיו.

ג. לאחר שמשה ואליהו החזירו את ישראל אל ה', ולאחר שהעבריינים באו על עונשם, מתפללים שני הנביאים אל ה' שישב את חסדו לעמו, וה' נענה לתפילתם.

אלא שלצד הדמיון הרב בין הפרשה וההפטרות יש לציין את ההבדל העמוק בין שני המצבים ההיסטוריים: משה הוא מנהיגם של ישראל, ופעולותיו להשיב את ישראל מעבודת העגל אל ה' נעשו בעוז ובתוקף של מנהיג שהעם בידו: מחד הוא מענישו, ומאידך הוא מתפלל להצלתו. אליהו, לעומת זאת, אינו מנהיג העם, והוא חסר אמצעי כפייה. אין הוא אלא נביא, המצליח לנצל שעת כושר ושעת רצון, ובמעשה מתוחכם מביא את העם להסכים לעריכת המבחן שיברר להם מי הוא האלוהים. מפני כן, משה אינו זקוק לכל נס כדי להשיג את מטרתו, ואילו אליהו נאלץ להבטיח נס גדול שסייע לו במאמציו להשיב את ישראל אל ה', וה' נענה לו באש. מבחינה זו הישגו של אליהו גדול ומפתיע אף יותר מזה של משה.

ב. תפילת אליהו: שני חלקיה המקבילים וההבדלים ביניהם

לאחר תום ההכנות הממושכות שערך אליהו לקראת הופעת האש שתאכל את קרבנו (ל-לה), מגיע המתח לשיאו. לא נותר לאליהו עתה אלא לפנות אל ה' בתפילה שיענה באש, וירצה בכך את מעשיו של עבדו. תפילתו של אליהו מושכת אליה את כל תשומת לבם של הנוכחים במעמד שבהר הכרמל, כמו גם את תשומת לבם של קוראי הסיפור. עיון בתפילה מגלה שהיא בנויה משני חלקים המקבילים זה לזה:

פסוק לופסוק לז

פנייה אל ה' ה' א-להי אברהם יצחק וישראל ענני ה' ענני
תוצאה היום יודע וידעו העם הזה

א כי אתה א-להים בישראל כי אתה ה' הא-להים

ב ואני עבדך ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה. ואתה הסבֵּת את לבם אחרנית.

ובכן, מדוע כופל אליהו את תפילתו? האם אין הוא מבקש פעמיים אותו הדבר עצמו? כדי לענות על

כך מסתבר כי עלינו להתבונן דווקא בהבדלים בין שני חלקי התפילה. שלושה הבדלים יסודיים מתבלטים כאן במסגרת ההקבלה ביניהם:

- א.** בפסוק לו מודגשת המשמעות הלאומית של האירוע, אשר נתפס במסגרת הקשר ההיסטורי בין ה' לבין עמו. פעמיים חוזרת בתפילה שבפסוק לו המילה 'ישראל': בפנייה אל ה' מוזכרים שלושת אבות האומה: "ה' א-להי אברהם יצחק וישראל", והעם מכונה בהמשך 'ישראל'. כל זה חסר בפסוק לו: הפנייה אל ה' היא אישית - "ענני ה'", והעם מכונה באופן סתמי "העם הזה".
- ב.** רק בפסוק לו מובלט מעמדו של אליהו כנביא ה', ובפסוק זה הוא מהווה חלק חשוב בתפילה: במקביל לבקשת אליהו שייודע כי ה' הוא א-להים בישראל, מבקש הנביא כי ייודע גם כי הוא עבדו, ובדבר ה' עשה "את כל הדברים האלה". בכך מסתיים פסוק לו. בפסוק לו חסר דבר זה לגמרי. רק על ידיעת ה' ומעשיו מתפלל שם אליהו. נקביל את התפילות בדרך סכמטית אשר תבליט הבדל זה:

פסוק לו פסוק לו

היום יודע כי יודעו... כי

אתה... אתה...

ואני... עשיתי... ואתה הסבת...

- ג.** הבדל הפוך מצוי בפתיחתם של שני חלקי התפילה, בפנייה אל ה' שבראש כל אחד מהם: בפתיחת התפילה בפסוק לו נושא אליהו את דבריו בלא להזכיר את עצמו כלל: "ה' א-להי אברהם... היום יודע...". לעומת זאת, הפנייה אל ה' בראש פסוק לו היא "ענני ה' ענני".
- הבדל זה אינו מאזן את ההבדל הקודם שעמדנו עליו, שכן בהדגישו עצמו בגוף ראשון בראש פסוק לו אין כל הבלטה של היות אליהו נביא.

ההבדל הנידון כאן יוצר אווירה שונה מאוד בשתי התפילות: הפנייה בפסוק לו משרה אווירה חגיגת ורגועה, והיא מקרינה ביטחון שקט ובלתי-מעורער שהדבר שעליו מתפלל אליהו אכן יקרה. הפנייה בפסוק לו היא נרגשת ואישית מאוד, והיא מבטאת חוסר ודאות ביחס להיענות ה'. ובלשון חז"ל (תענית טו ע"א; שם יז ע"א):

ענני ה' ענני - לשון צעקה הוא.

מהו פשרם של הבדלים אלו שעמדנו עליהם, בין שני חלקי התפילה האחת? שאלה זו מתעצמת לנוכח ההקבלה המבנית והלשונית בין שני חלקי התפילה הללו.

ג. מבחן דתי אוניברסלי

שתי משמעויות שונות ישנן לאירוע בהר הכרמל, ועל הבהרת שתיהן שקד אליהו עד עתה. בהתאם לכך, שתי משמעויות תהיינה גם לירידת האש מן השמים, ואף תפילתו של אליהו - כפולת משמעות היא.

המשמעות האחת של המבחן בכרמל היא זו שהציע אליהו בראשית דבריו לעם ולנביאי הבעל, ונכנה אותה בזאת משמעות 'דתית אוניברסלית':

כא אִם ה' הָאֱ-לֹהִים לְכוּ אֶחְרָיו, וְאִם הַבַּעַל - לְכוּ אֶחְרָיו.

את הצעתו זאת הציע אליהו כאדם פרטי: לערוך מבחן אשר יברר מי הוא אלוהי אמת שאחריו יש ללכת. מבחינתו של ניסיון זה, אין משמעות מיוחדת לעובדה שיהושופטים' במבחן הם בנים לעם ישראל. ההכרעה במבחן זה היא אובייקטיבית, ואמורה להיות כפויה על תודעתו של כל מי שיהא נוכח במעמד.

כד וְהָיָה הָאֱ-לֹהִים אֲשֶׁר יַעֲבֹד בְּאֵשׁ הָאֱ-לֹהִים.

וַיַּעַן כָּל הָעָם וַיֹּאמְרוּ: טוֹב הַדָּבָר.

מפני האוניברסליות הזו של המבחן, מופיע אליהו לפנינו ולפני העם תוך שמירת איזון גמור בין שתי האפשרויות, הן בתביעתו להכרעה (פסוק כא) והן בהצעת פרטי המבחן (פסוקים כד-כה). לפנינו לכאורה שאלה נייטרלית המצריכה ניסוי והכרעה, ואלו ייעשו ללא משוא פנים וללא כל דעה מוקדמת. תוכחה שמגמתה גלויה - להשיב את העם לעבודת ה' - הייתה פוגמת בהצגה זו של המבחן.

ד. כרמל וסיני

אולם כבר בשלב הזה מגניב אליהו רמז ראשון ודו-משמעי בדברי הצעתו לעם:

כב וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם: אֲנִי נֹתְרָתִי נְבִיא לַה' לְבָדִי, וְנִבְיָאֵי הַבַּעַל אֶרְבַּע מֵאוֹת וְחֲמִשִּׁים אִישׁ.

לכאורה, זהו הסבר מוקדם גרידא לזכותם של נביאי הבעל להיות ראשונים בכל דבר במהלך המבחן. אולם בדרך אגב נרמזת כאן רדיפת נביאי ה' בידי איזבל, המלכה הנוכרייה, וטיפוח נביאי הבעל הזרים, אשר הביאה כנראה מארצה. כאן נרמז לראשונה כי הנושא העומד למבחן אינו כה נייטרלי, אלא הוא נוגע לשורש הווייתו של עם ישראל כעם ה', ולעימות שבינו לבין שכניו - עמי

הנכר עובדי האלילים.

מה שרק נרמז עד עתה בדרך שאינה חד-משמעית, מתבאר באר היטב בהכנות המפורטות שעליהן שקד אליהו בשתיקה לפני תפילתו:

ל... וַיִּרְפָּא אֶת מִזְבַּח ה' הַהָרוּס.

לא וַיִּקַּח אֱלֹהֵי שְׁתֵּי עֶשְׂרֵה אַבְנִים כְּמִסְפַּר שְׁבֻטֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקַּח אֶשֶׁר הָיָה דָבָר ה' אֵלָיו לֵאמֹר: יִשְׂרָאֵל יְהִי שְׁמִדָּ.

לב וַיִּבְנֶה אֶת הָאֲבָנִים מִזְבַּח בְּשֵׁם ה'

וַיַּעַשׂ תְּעֵלָה כְּבֵית סְאֵתִים זָרַע סָבִיב לְמִזְבַּח.

לכל המעשים הללו ישנה תכלית מעשית, אך לצדה של זו יש לכל מעשה ומעשה משמעות סמלית. משמעות זו נמסרה לעם בשתיקה, תוך כדי מעשיו רוויי המסרים של אליהו. הבה נתבונן במשמעו של המעשה המתואר בפסוק לא.

לאחר שתיקן את הבסיס של מזבח ה' ההרוס, מוסיף אליהו ובונה את החלק העליון של המזבח מאבנים חדשות. אף את השלב הזה בעשייתו הופך אליהו למעשה סמלי: הוא מקפיד כי מספר האבנים שמהן נבנה המזבח יהיה שתיים עשרה. יש להניח כי כוונת הכתוב כאן היא לומר שלא רק אנו יודעים את מספר האבנים ואת סיבתו, אלא שאליהו דאג לכך שאף הנוכחים סביבו ייתנו לבם למספר ולמשמעותו. כיצד עשה זאת - האם בדיבור, או שמא הצליח לעשות זאת בדרך אחרת - זאת לא נדע.

מה פשר הבלטת שנים עשר שבטי ישראל כאן ועכשיו?

מעשה זה של אליהו מעלה על הדעת כמובן את מעשהו הדומה של משה, בבנותו מזבח לרגלי הר סיני ובבואו לכרות את הברית בין העם ובין ה':

שמות כ"ד, ג וַיָּבֵא מֹשֶׁה וַיְסַפֵּר לְעַם אֶת כָּל דְּבָרֵי ה' וְאֵת כָּל הַמִּשְׁפָּטִים וַיַּעַן כָּל הָעָם קוֹל אֶחָד וַיֹּאמְרוּ כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה.

ד וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת כָּל דְּבָרֵי ה' וַיִּשְׁכַּם בְּבֹקֶר וַיִּבְנֶה מִזְבַּח תַּחַת הַהָר וּשְׁתֵּי עֶשְׂרֵה מִצְבֵּה לְשָׁנַיִם עֶשֶׂר שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל...

ו וַיִּקַּח מֹשֶׁה חֲצֵי הַדָּם וַיִּשֶׂם בְּאֲגַנְתוֹ וַחֲצֵי הַדָּם זָרַק עַל הַמִּזְבֵּחַ.

ז וַיִּקַּח סֶפֶר הַבְּרִית וַיִּקְרָא בְּאָזְנוֹ הָעָם וַיֹּאמְרוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע.

ח וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת הַדָּם וַיִּזְרַק עַל הָעָם וַיֹּאמֶר הִנֵּה דַם הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת ה' עִמָּכֶם עַל כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה.

השוואה זו בין מעשיו של אליהו לאלו של משה מצויה בפסיקתא רבתי (פיסקא ד אות ב):
את מוצא שמשה ואליהו שווין זה לזה בכל דבר...

משה בנה מזבח ואליהו בנה מזבח...

משה כשבנה את המזבח בנה אותו של שתיים עשרה אבנים למספר בני ישראל, ואליהו כשבנה את המזבח בנה אותו למספר שבטי ישראל.

בהליכתו אחר משה בעניין זה רומז אליהו על חפצו לחדש את הברית בין עם ישראל כולו לבין ה'. העם הניצב עתה בכרמל משמש כנציגם של כל שנים עשר השבטים, ומזבח זה שאליהו מרפאו, יהפוך עוד מעט לבסיס להתגלות אות הברית שבין ה' לבין שבטי ישראל: האש היורדת מאת ה' אל מזבח זה, הבנוי משתיים עשרה אבנים, תהא אות להשראת השכינה בישראל ולחידוש הקשר בין העם לא-לוהיו: "היום יודע כי אתה א-להים בישראל" (פסוק לו).

אולם יש לציין גם את ההבדלים בין שני המקומות: משה עומד לכרות ברית בין ה' לישראל על **הדברים** שהוא קורא באוזניהם: "הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם על כל **הדברים האלה**".

'דברים' אלו הם מצוות התורה ומשפטיה. האמונה בהיות ה' א-לוהי ישראל כלולה בהנחת היסוד של ברית זו - ב"אנכי ה'". אליהו, לעומת זאת, בא לחדש את הברית בין העם לבין ה' בהקשר הבסיסי ביותר שלה: ברית על הכרת א-לוהותו וקבלתה.

הבדל נוסף בין שני המקומות הוא שמשה זוכה להיענות מראש של העם החפץ לבוא בברית: "ויען כל העם קול אחד ויאמרו כל הדברים אשר דבר ה' נעשה". אליהו, לעומתו, נתקל בפקפוק ובחשד, ורק לאחר שתרד האש מן השמים יזכה בהיענות מלאה של העם.

הבדלים אלו מעוצבים גם בזמן השונה שבו מתרחשים שני המעשים במהלך היממה: הברית בהר סיני נכרתה בבוקר: "**וישכם בבקר** ויבן מזבח תחת ההר...". בוקר זה - בוקרה של האומה הוא. אליהו, לעומת זאת, עושה את מעשיו "**בעלות המנחה**", היא מנחת הערב, בשעה של דמדומים, שעה היסטורית שבה חושך ואור משמשים בערבוביה בחיי העם הפוסח על שתי הסעיפים. אולם בעת שתרד אש מן השמים, היא תאיר באור גדול את החשכה, וכל הפסיחה על שתי הסעיפים וכל הפקפוקים ייעלמו באחת. אז יתקיים דבר הנביא:

זכריה י"ד, ז וְהָיָה יוֹם אֶחָד הוּא יִנְדַע לֵה' לֹא יוֹם וְלֹא לַיְלָה

וְהָיָה לַעַרְב יְהִי אֹר.

על הדמיון בין מה שאירע בכרמל לבין מה שאירע בסיני, ואף על השוני בין שני האירועים הללו, עומד מדרש מופלא זה (ילקוט שמעוני חלק ב רמז מז, והוא ממדרש 'ילמדנו'):

זה שאמר הכתוב (ירמיהו מ"ו, יח) 'כי כתבור בהרים וככרמל ביס יבוא' - בשעה שבא הקב"ה ליתן תורה, שמעו תבור וכרמל והניחו מקומם ובאו להם, ושט כרמל ביס. והקב"ה ציווה להם (תהילים ס"ח, יז): 'למה תרצדון הרים גבננים' - למה אתם רצים ומידיינים, בעלי מומין אתם, כעניין שנאמר (ויקרא כ"א, כ) 'או גבן או דקי' [- המדרש דורש 'גבננים' - גיבנים], 'ההר חמד א-להים לשבתו' (תהילים שם) - זה סיני [- בפסוק הסמוך נאמר 'ה' בס סיני בקדש']. ואף על פי כן, פרע להם הקב"ה שכרם בטירוף [- בגלל טירוף] שנטרפו ובאו... **בכרמל נתקדש שמו של הקב"ה ונאמר בו: 'ה' הוא הא-להים ה' הוא הא-להים' כנגד: 'אנכי ה' א-להיך'.**

ובכן, רק הדיבר הראשון שנאמר בסיני, 'אנכי, קיבל את חיזוקו בכרמל. עדיין לא מיצינו את כל הנאמר בפסוק לא: הכתוב לא הסתפק בציון הקשר המספרי בין י"ב האבנים שלקח אליהו לבין י"ב שבטי ישראל, אלא הוסיף:

כְּמִסְפַּר שְׁבֻטֵי בְנֵי יִעֲקֹב אֲשֶׁר הָיָה דָבָר ה' אֵלָיו לֵאמֹר יִשְׂרָאֵל יְהִי שְׁמֶךָ.
מה בא הכתוב להשמיענו בזאת?

כדי לענות על כך, נזדקק שוב להשוואה בין הברית שכרת משה עם ישראל לבין הרמז בפרקנו לחידושה של ברית זו על ידי אליהו, וזאת נעשה בעקבות המדרש שהובא קודם לכן. הר סיני - "ההר חמד א-להים לשבתו" - מצוי בלב המדבר הגדול, במקום מבודד. רק ישראל וא-לוהיו נכחו בברית שנכרתה בו, מופרשים מן העולם כולו, מן העמים כולם. הר הכרמל לעומתו, ניצב בצפונה של ארץ ישראל, וככל הידוע לנו (ולא רק ממה שנרמז בפרקנו) שימש כמקום פולחן מפורסם לעובדי עבודה זרה בני עמים רבים. גובהו ויפיו של ההר המתרום מתוך הים שהפכוהו למקום פולחן לבני אותם עמים, וביותר למקום פולחנם של עובדי הבעל הצידונים. דבר זה הופך אותו ואת רעיו הדומים לו בארץ ישראל (שהייתה מיושבת תדיר בעובדי עבודה זרה) ל'הרים גבננים' - הרים הנושאים על גבם 'גיבנת', הרים בעלי מומין.

המבדיל בין ההרים סיני וכרמל הוא המבדיל בין האירועים שאירעו בהם. הברית שאליהו מעוניין לחדש בין ה' לישראל עמו אינה כאותה ברית שנכרתה בסיני, שבה מייחד ה' את עמו והעם מייחד את א-לוהיו מתוך פרישות מן העולם. בכרמל קיים עימות קשה עם עולם העמים השכנים, המפתים את ישראל בעושרם ובתרבותם ומקרבים אותו אל אמונותיהם ואל מנהגייהם האליליים. מתוך מאבק איתנים עם עולם העמים, חייב אליהו להביא לניצחון אמונת ה' בתודעתם של ישראל ולחידוש הברית העתיקה. ברקע למאבקו זה של אליהו ניצבת איזבל בת אתבעל מלך צידונים וחבר נביאי הבעל אוכלי שולחנה, שהם כנראה מבני עמה, ועל אליהו מוטל לבטל את האמונה של בני עמו בבעל אלוהי צידון, ראש הפנתאון האלילי הכנעני.

הדגשת שנים עשר שבטי בני יעקב כאן נועדה גם ליצור קו מבדיל בין הגורמים הזרים המאיימים על האחדות ועל הייחוד של העם לבין י"ב שבטי ישראל. הדגשת שמו של יעקב אבי האומה כמי "אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך", נועדה להזכיר את המאבק של יעקב עם המלאך - נציגם של אויבי ישראל (ישרו של עשו' בלשונם של חז"ל). במאבק זה ניצח אבינו ויכול למלאך: "כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל" (בראשית ל"ב, כט). וכמו יעקב, כך גם בניו העומדים עתה בכרמל: אליהו וכל העם ינצחו במאבקם את ארבע מאות וחמישים נביאי הבעל הזרים ויוכלו להם. וכך פירש בעל המצודות את פסוקנו:

ישראל יהיה שמך - על שם שנאמר 'כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל'... להזכיר זכות ישראל אביהם, שגם הוא [- אליהו] כמוהו [- כיעקב] ינצח אלוהים אחרים ואנשי נביאי הבעל. נסכם אפוא ונאמר כי מעשי ההכנה שעשה אליהו בשתיקה שיוו למעמד בכרמל אופי ברור: המסר המשודר בהם לעם הוא פרטיקולרי מאוד: הוא נועד לתקוע טריז בין העם הישראלי הנוכח על הכרמל לבין נביאי הבעל הזרים, ולהזכיר את העם נושנות: את הנאמנות הישנה לעבודת ה', המסומלת במזבח ה' ההרוס; את הברית בין העם לבין ה', אשר נכרתה על ידי משה לרגלי הר סיני; את יעקב אבי האומה, אשר במאבקו עם המלאך 'שרה ויוכל לו'.

מן הבחינה הלאומית הזאת נועד המעמד על הכרמל להיות אירוע שיש בו חידוש הברית בין ישראל לה'. לא הוכחה בדרך הניסוי לכך שה' הוא א-לוהי עולם, אלא חזרה על מעמדים קודמים שבהם התגלה ה' באש לעיני עמו הנבחר כדי להשרות שכינתו ביניהם; לא סיוס תקופת הפסיחה על שתי הסעיפים, אלא תחילתה של תקופה חדשה ביחסי הברית בין העם לא-לוהיו.

מן הבחינה הזאת משתנה אף תפקידו של אליהו כלפי ישראל: אין הוא עוד מי שבא להציע מבחן אובייקטיבי לבירור האמונה הראויה, תוך שמירת האיזון בכל התבטאויותיו, אלא הוא שליח ה', שכל מעשיו על הכרמל נעשו בשליחותו של מקום. לא ההכרעה בין 'שיטתו' שלו לשיטתם של נביאי הבעל היא מטרתו, אלא היותו ממלא את תפקידו 'הקלסי' של נביא בישראל: המשלים בין ישראל לאביהם שבשמים. בהקשר זה עומד אליהו מול העם, בלא כל זיקה לנביאי הבעל הזרים.

ה. בין שתי תפילותיו של אליהו

נקל להבין עתה, כי שתי תפילותיו המקבילות של אליהו מבטאות במילים מפורשות את שתי המשמעויות השונות הללו שהנביא שקד לשוות למעמד בכרמל. סדר התפילות הפוך לסדר המעשים ויוצר מבנה כיאסטי. תפילתו הראשונה בפסוק לו מהווה המשך רצוף למעשים שעשה בבניית המזבח, מעשים אשר בהם מתרכזת המשמעות הלאומית-ישראלית של המעמד. התפילה ממשיכה את הנרמז באותם מעשים, ומעלה זאת לרובד המילולי. הקשרים בין המעשים הסמליים ההם לבין התפילה בפסוק לו בולטים לעין: בלקיחת שתים עשרה האבנים נרמז "מספר שבטי בני יעקב" ובתפילה מזכיר אליהו את כל שלושת האבות. השם "ישראל" חוזר הן בתיאור המעשים שעשה: "אשר היה דבר ה' אלו לאמר ישראל יהיה שמך" והן בתפילה שבפסוק לו, שבה הוא מוזכר פעמיים.

בתפילה שבפסוק לו מבליט אליהו את תפקידו כנביא בישראל: "ואני עבדך" - משמעו כאן: 'נביאך, שלוחך'; "ובדברך [ובדברך קרי] עשיתי את כל הדברים האלה" - כלומר: למרות הצביון הנייטרלי כביכול ששיווה אליהו למבחן בכרמל שנעשה ביזמתו, באמת פעל אליהו גם בכך בדבר ה' כנביא שלוח, במגמה להשיב את ישראל אל ה' מחד, ולהשרות שכירת ה' עליהם מאידך. מבחינת המשמעות הזאת של המעמד בהר הכרמל נאמרת תפילתו של אליהו בחגיגות ובשלווה בוטחת, שכן אין כל פקפוק בהיענות ה'. בכלל: אין כאן בקשה בפסוק לו, אלא הודעה מראש על העומד לקרות: "היום יִדְעוּ...". הודעה זו נאמרת בלשון של הצהרה ותוך פנייה ישירה אל ה' א-לוהי אברהם יצחק וישראל. הוודאות המובעת בתפילה הראשונה נובעת מכך שאליהו פועל כאן כשליח ה', כעבדו, וירידת האש עצמה נעשית 'בדבר ה''. לפיכך אין כל מקום לספק. שונה מאוד תפילתו השנייה של אליהו בפסוק לו: תפילה זו חוזרת למבחן האובייקטיבי שנערך בין אליהו לבין נביאי הבעל. במבחן זה אין אליהו מופיע כנביא הפועל בשליחות ה', אלא כאדם החפץ להעמיד את אמונתו בה' למבחן אל מול אמונתם של עובדי הבעל באילס. על כן נימת הפנייה כאן היא אישית - "ענני ה' ענני" - ונרגשת ומתוחה מאוד. כאדם הפועל ביזמתו, אין לאליהו כל וודאות בהיענות ה' לתפילתו, ועליו להפציר בה' ולנמק היטב את בקשתו-צעקתו. נימוק זה מעוגן כולו בתחום קידוש השם: " וידעו... כי אתה... ואתה...". לאליהו עצמו אין כאן כל תפקיד, לא במעשה העומד להיעשות - ירידת האש מן השמים - ולא בגרימת תוצאתו - האמונה בכך שה' הוא הא-לוהים, ולא הבעל.

מחמת אופיו הדתי-האוניברסלי הזה של המבחן בכרמל, אין השם "ישראל" נזכר כלל בפסוק לו, הבא לשקף אופי זה. במקום זאת מכונה העם "העם הזה". אף אליהו אינו נזכר בפסוק זה כנביא. הזיקה הלשונית בין תפילתו של אליהו בפסוק לו לבין הצעת המבחן שהציע בתחילת דבריו לעם, וכן לקריאותיהם של נביאי הבעל, גלויה לעין: כנגד קריאתם של נביאי הבעל "הבעל עננו" (בשני שלבים שונים) מתפלל גם אליהו "ענני ה' ענני"; כנגד דבריו לעם "אם ה' האלהים..." מתפלל אליהו "וידעו העם הזה כי אתה ה' הא-להים".

ו. "צבת בצבת עשויה"

עלינו לענות עתה על השאלה המתבקשת מן האמור עד כאן: האם אין סתירה בין שתי המשמעויות הללו של המעמד בכרמל? והאם תיתכנה שתי תפילות כה שונות זו לצד זו? ממה נפשך: אם אליהו נושא דבריו כנביא שליח ה', הבטוח בהיענות משלחו, מה לו עוד לצעוק אל ה' בהמשך "ענני ה' ענני", כאדם פרטי השרוי בחוסר ודאות? ועוד: אם משמעות המעמד בכרמל היא חידוש הברית בין ה' לעמו והשראת שכנה בישראל, מה ערכו עוד כמבחן בין אמונת הבעל לאמונת ה'? במילים אחרות: במעשים שעשה בבניית המזבח ובתפילה הראשונה שנשא, מרומם אליהו את האירוע לרמה כה גבוהה, שמשמעותו הראשונית כמבחן דתי נראית עתה פעוטה ומיותרת, וכך גם תפילתו השנייה.

התשובה לכך היא כי לא זו בלבד שאין כל סתירה בין שתי המשמעויות הללו של המעמד בכרמל, אלא שקיימת ביניהן זיקת גומלין, וכל אחת תלויה בחברתה. תלותה של המשמעות הגבוהה של המעמד (זו הלאומית-היסטורית) במשמעותו הבסיסית כמבחן אמונה ברורה מאוד: בטרם יכריע העם את פסיחתו על שתי הסעיפים, בטרם יכיר בבלעדיות של אמונת ה' ועבודתו ובאפסות קיומו של הבעל, אין מקום לחידוש הברית בין העם לא-לוהיו ולהשראת שכנה בישראל. לפיכך חייב אליהו לקרוא לעם בתחילה להכריע, ולהציע להם ניסיון אשר יסייע להם להכיר כי ה' הוא הא-לוהים ואילו הבעל אפס ותוהו, ורק אחר כך לעשות את המעשים הרומזים לחידוש הברית בין שנים עשר שבטי י-ה לבין ה' א-לוהי ישראל.

מאידך, האפשרות להציע עריכת מבחן מעין זה שהציע אליהו ולזכות בהיענות ה' באש שתדך מן השמים, אין כל אדם ואין כל עם ראויים לה. רק חיבתם של ישראל לפני א-לוהי אבותיהם

ומעמדו של אליהו כנביא ה' העומד לפניו הם המאפשרים לו לאליהו ליזום את עריכת המבחן הזה, מתוך ביטחון בכך שה' ייענה לו. דהיינו: רק הקשר ההיסטורי בין ישראל לא-לוהיו, קשר הברית, הוא המאפשר את המעשים הנעשים בכרמל במישור הדתי-האוניברסלי. לפיכך מקדים אליהו בשלב התפילה את קשר הברית והבחירה בין ה' וישראל, כבסיס לביטחונו בהיענות ה', ורק אחר כך הוא סומך על כך את תפילתו האישית הנרגשת על היענות ה' במבחן האקטואלי שבו הוא עומד.

"צבת בצבת עשויה" - זיקת הברית בין ישראל לה' היא המאפשרת את עריכת המבחן עם נביא הבעל, והיענות ה' למבחן שיזם אליהו היא שתאפשר את חידוש הברית הזו וחזוקה. זהו ההסבר להיפוך הסדר בין המעשים שעשה אליהו לבין התפילות שהוא נושא במבנה הכיאסטי שעמדנו לעיל על קיומו.

הדברים הללו ביחס לתפילתו הכפולה של אליהו יבארו מדרש פליאה בשמות רבה מד, א: אתה מוצא כמה תפילות התפלל אליהו בהר הכרמל שתרד האש כמה דאת אמר 'ענני ה' ענני', ולא נענה.

אלא כיוון שהזכיר את המתים ואמר 'ה' אלהי אברהם יצחק וישראל' - מיד נענה. מה כתיב: 'ותפל אש ה'...'

הקושיה על המדרש ברורה: הרי בתחילה נשא אליהו את תפילתו בפסוק לו, "ה' א-להי אברהם... ", ואם לא נענה (מה שאינו רמוז כלל במקרא), דווקא על תפילה זו לא נענה. רק אחר כך, כשהתפלל בלשון עצמו "ענני ה' ענני", נענה מיד! והתשובה: המדרש אינו משחזר כאן את התהליך הריאלי של תפילת אליהו, שהרי בפועל לא היה כל שלב שבו אליהו לא נענה. כוונת המדרש היא להסביר את הכפילות בתפילתו: מדוע היה זקוק לשתי התפילות? ותשובתו: תפילתו השנייה - 'ענני' - כשלעצמה לא הייתה נענית אלמלא הקדים לה אליהו את תפילתו הראשונה. רק זכירתם של אבות האומה וזכותם העומדת לבניהם היא שאפשרה לאליהו לערוך את עצם המבחן, ולצפות להיענות לתפילתו האישית "ענני ה' ענני". ואכן, האווירה של כל אחת משתי התפילות מלמדת איזו מהן נושאת עמה נימת חרדה וחוסר ודאות ואיזו נאמרת בביטחון גמור. [עיון זה מבוסס על פרק מספרי "פרקי אליהו" שעתיד לצאת בהוצאת תבונות שעל יד מכללת הרצוג.]

כדי להרשם יש לשלוח בקשה לכתובת

MAJORDOMO@ETZION.ORG.IL

עם התוכן:

.GET YHE-TEST H-SUBSCRIBE

קיימת גם מערכת שיעורים באנגלית. כדי לקבל רשימת השיעורים, יש לשלוח בקשה לכתובת:

LISTS@VBM-TORAH.ORG

עם התוכן:

.GET YHE-ABOUT COURSES

בשאלות אפשר לפנות למשרד הישיבה 02-9931-456 ולבקש את משרד האינטרנט, או לכתוב לכתובת

YHE@JER1.CO.IL

כל הזכויות שמורות 2000 לשיבת הר עציון ולרב אלחנן סמט.